

Динаміка політичного капіталу в Україні

Олена Лісеєнко,

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри філософії і соціології
Південноукраїнського державного педагогічного
університету ім. К. Ушинського

Стаття присвячена аналізу сутності „політичного капіталу” у пострадянській Україні. Розкриваються ознаки „позикового” політичного капіталу, притаманного сучасній українській владі. Проаналізовано динаміку політичного капіталу української влади наприкінці ХХ – початку ХХІ століття. Робиться висновок, що політичний капітал є однією з найважливіших умов ефективності влади та її спроможності консолідувати суспільство у розв’язанні проблем його розвитку.

Модернізаційні процеси в Україні внесли зміни не тільки в систему суспільних відносин, але і в масову свідомість населення. Тим часом, найважливішою передумовою нормального функціонування суспільної системи є такий стан масової свідомості, за якого інститутам політичної влади та їх керівникам делегується певна сума повноважень, що дозволяє реалізовувати владні функції. Делегуючи повноваження, суспільство визнає право політичних інститутів ухвалювати обов’язкові рішення, здійснювати дії, у тому числі й примусові, необхідні для їх реалізації. Іншими словами, суспільство надає владі політичну довіру. Французький соціолог П. Бурд’є, використовуючи ринкову термінологію, увів у цьому зв’язку термін „політичний капітал”.

Проблема політичної довіри в науковій літературі досліджується з 1920-х років, проте широкі дискусії з цієї тематики розгорнулися лише в останні десятиріччя. До значних досягнень можна зарахувати праці Н. Лумана „Довіра і влада”, С. Ліпсета і У. Шнейдера „Пролом у довірі”, Б. Міцтел „Довіра в сучасних суспільствах: пошук основ соціального порядку”, П. Штомпки „Довіра: соціологічна теорія” та ін. Найплідніша розробка проблеми політичної довіри в її сучасному розумінні представлена в працях Ш. Айзенштадта, Б. Барбера, Л. Роніджера, Д. Гамбетти, А. Селігмана та ін.

Проблему політичної довіри вивчали й вивчають такі українські вчені,

як Є. Головаха, Н. Паніна, А. Ручка, С. Макеев, І. Мартинюк, Ю. Пахомов, А. Ковальова, О. Кокорська та ін. Проте проблема політичного капіталу влади як чинника стабільності суспільства поки що розроблена недостатньо.

Метою цієї статті є розгляд сутності поняття „політичний капітал”, динаміки політичного капіталу в Україні наприкінці ХХ – початку ХХІ сторіч, а також аналіз політичного капіталу як чинника стабільності сучасного українського суспільства.

П. Бурд'є запропонував умовно поділяти політичний капітал на три групи. Перша – це політичний капітал, що сягає корінням у давні традиції й підживлюється конфесійним світоглядом. Високу, хоча й порівняно меншу стійкість, має політичний капітал, характерний для другої групи – він нагромаджувався в процесі утвердження та діяльності формалізованих режимів постмонархічного типу.

Особливі властивості має політичний капітал третьої групи, який, за П. Бурд'є, можна назвати **позиковим політичним капіталом** [1, с. 208]. Він ґрунтується на кредиті довіри, який суспільство, незадоволене ситуацією, що склалася, і глибоко розчароване в чинній владі, надає політичним силам, котрі виступають її найрішучішими опонентами.

Позиковий політичний капітал може бути раціональним, заснованим на зваженій оцінці можливостей нової політичної сили, або ірраціональним, що відображає лише неприйняття існуючих порядків і прагнення до змін, незалежно від їх змісту. Проте, в обох випадках, це, перш за все, аванс, який потребує закріплення. Природно, позиковий політичний капітал найменш стійкий. За сприятливих обставин одержати його порівняно нескладно, але вкрай важко утримати.

Масштаби політичного капіталу значною мірою визначають рівень сприйнятливості суспільства та окремих індивідів до імпульсів, що надходять „згори”. Коли цей рівень достатньо високий, значна частина (а за сприятливих умов – більшість) індивідів, громадських об'єднань і соціальних груп реагують на імпульси „згори” так, як на це розраховують владні структури: добровільно підкоряються законодавчим установленням і адміністративним розпорядженням, регулярно виплачують запроваджені законом податки, не порушують усталених норм поведінки. Меншина, що відзначається зниженою сприйнятливістю до імпульсів, які надходять від влади, спонукається до підкорення за допомогою різних форм примусу.

Коли у більшості індивідів і суспільства в цілому сприйнятливість знижується, то вони реагують на імпульси „згори” неадекватно очікуванням інститутів влади: або ігнорують ці сигнали, або сприймають їх інакше, ніж очікує влада; іноді вони стають навіть стимулом для

протестних дій. В таких випадках примусові акції спрямовуються на те, щоб на певний час забезпечити бажані владі реакцію та поведінку. Проте в кінцевому результаті такі заходи, як свідчить досвід, призводять до подальшого зниження сприйнятливості індивідів і суспільства стосовно дій інститутів влади, а отже й до ослаблення взаємозв'язків, що скріплюють суспільну систему.

Влада, природно, зацікавлена у високому ступені сприйнятливості суспільних структур та індивідів до імпульсів, що посилаються нею „вниз”, і тому часто вдається до її штучного стимулювання. Справді, новітні засоби комунікації відкрили перед владними структурами великі можливості психологічного тиску на суспільство та окремих індивідів у потрібному для влади напрямку. Водночас з підвищенням освітнього і культурного рівня населення, зростаючої доступності інформації, що надходить різними каналами, зростає й ступінь опору індивідів та громадських об'єднань спробам штучно нав'язати їм бажані „верхам” позиції та погляди. Тому наслідки використання новітніх інформаційних технологій подвійні й іноді призводять не до збільшення, а навпаки – ослаблення сприйнятливості до імпульсів, що надходять „згори”.

Політична система, що склалася в Україні на початку 1990-х років, і режим, котрий спирається на неї, виникли в результаті відторгнення суспільством колишнього суспільно-політичного ладу, що розгубив кредит довіри, одержаний 1917 року. Політичний капітал, який опинився у розпорядженні нових владних інститутів та еліти, що очолила їх, спочатку був вельми значним. Про це свідчили результати проведених одночасно референдуму про підтримку Акту проголошення незалежності України і виборів першого Президента України. Проте цей капітал був, за своєю суттю, позиковим. Для його збереження і примноження потрібно було керуватися не тільки власними уявленнями про „належне” і „корисне”, але й враховувати настрої та сподівання основної частини суспільства.

На практиці ж позиковий політичний капітал нова влада сприйняла як „карт-бланш” на проведення посткомуністичної трансформації, котра, по суті, була „постімперською” трансформацією, що поєднувала одночасний перехід до демократії та ринку, створення державних структур і формування української політичної нації.

Проте змарновані, як з'ясувалося пізніше, можливості модернізації суспільства пояснювалися не тільки обережним політичним стилем Л. Кравчука та його належністю до комуністичної номенклатури, але й поведінкою політичної еліти, яка виявилася не на рівні завдань, що потребували невідкладного вирішення.

Підсумки таких перетворень не могли не позначитися на стані політичного капіталу. Перші ознаки його розмивання було зафіксовано вже в 1992 – 1993 роках. Надалі довіра населення до інститутів новоутвореної держави стала катастрофічно знижуватися. За даними

всукраїнських соціологічних опитувань, у березні 1994 року найнижчий індекс довіри мав уряд. На думку 84 % респондентів, відповідальність за стан економіки несуть органи влади. Водночас 73 % опитаних вважали, що при владі в Україні перебувають ті ж політики, що й до проголошення незалежності.

Як свідчать результати соціологічного моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАН України, з 1994 по 1998 рік довіра громадян до Верховної Ради, уряду і Президента постійно зменшувалась. Так, повну довіру уряду у ті роки висловлювали від 1,6 до 4,1 % респондентів [2]. Навіть уряд В. Ющенка, на який, як на „найбільшу надію суспільства за роки незалежності”, покладалися великі очікування, через півроку своєї діяльності викликав повну довіру лише 6,2 % опитаних, а протилежне відчуття – у 30,1 % громадян України.

1994 року Верховній Раді повністю і в основному довіряли 9,7 % громадян, 1995 року – 8,5 %, 1996 року – 8,7 %, 1997 року – 6,9 %, 1998 року – 7,3 % респондентів.

У порівнянні з урядом і парламентом, вищою довірою користувався Президент. При цьому простежується цікава закономірність: зменшується недовіра і збільшується довіра в наступному після виборів року. Так, 1995 року зовсім не довіряли Президенту 7,5 % респондентів, тоді як 1994 року 17,5 % громадян зовсім йому не довіряли. 1996 року зовсім не довіряли Президенту 14,2 %, 1997 року – 15,2 %, 1998 року – 21,8 %. Водночас 1995 року 9,7 % респондентів повністю довіряли Л. Кучмі, тоді як 1994 року – 4,9 %. Далі: 1996 року повністю довіряли Президенту 7,3 % громадян, 1997 року – 3,8 %, 1998 року – 1,9 %. Водночас найбільша різниця в довірі/недовірі населення Президенту простежувалася в рік виборів 1999 року: повністю і в основному довіряли 47,3 % респондентів, повністю і в основному не довіряли – 21,1%.

У зв'язку з цим відзначимо, що розмивання політичного капіталу не обов'язково викликає негайні політичні дії – масові акції протесту, заколоти, повстання. Насправді політичні наслідки падіння довіри до влади далеко не однозначні. Саме по собі зниження довіри ще не народжує політичної активності. В цьому процесі є своя логіка і свої етапи.

На початковому етапі така втрата викликає, передусім, персональне відчуження від політики. Потім наростає соціальне роздратування, яке супроводжується настроями смутку, безвиході, апатії. Одночасно відбувається свого роду заміщення об'єкта незадоволення, і соціальне роздратування сублімується в підвищену агресивність, спрямовану не стільки проти владних структур, скільки на штучно сконструйований образ ворога, втілюваного, частіш за все, якоюсь етнічною групою. І лише при розмиванні політичного капіталу, що далеко зайшло, виникає феномен масового відчужено-ворожого ставлення до владних структур.

До 1998 року стало очевидно, що політичний кредит, який мала у своєму

розпорядженні політична система, значно вичерпано.

Згідно з опитуваннями громадян, на червень 2000 року зверталися за допомогою до Верховної Ради й уряду 3 % громадян України. Отже, роки незалежності не додали населенню впевненості в тому, що влада репрезентує його інтереси і тому їй можна довіряти. Постійно зростає кількість людей, які вважають, що обраний від їхнього округу народний депутат не може представляти їх інтереси: 1994 року – 12,6 %, 1997 – 41,8 %, при зменшенні оптимістів відповідно з 22,9 % до 3,8 % [3].

1999 року Президентіві Л. Кучмі повністю і в основному довіряли, за даними соціологічного моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАН України, 26,1 % респондентів і повністю і в основному не довіряли 41,5 % респондентів. З 1999 року по 2003 рік довіра до Президента зменшилося з 28,6 % в 2000 році до 13,8 % у 2001, 13,1 % – у 2002, 11,6% – в 2003 році. Водночас повністю і в основному недовіра до Президента у населення збільшилося з 37,1 % в 2000 році до 54,1 % у 2001, 59,2 % – у 2002, 60 % – у 2003 році.

Відзначимо, що більшість населення країни брала участь у виборах як народних депутатів, так і Президента України. Підтвердили свою участь в парламентських виборах 1998 року 80 % опитаних, у виборах Президента 1999 року – 85,6 %. Ці дані свідчать, на наш погляд, з одного боку, про високий рівень довіри населення до виборів як інструменту впливу на владу і про збереження ще з часів радвлади відчуття обов'язку регулярно брати участь в офіційних кампаніях. Одночасно можна стверджувати, що високий рівень участі у виборах пояснюється браком інших способів впливу на владу.

Та ж тенденція спостерігалася й стосовно інших інститутів влади: міліції, судів, прокуратури, місцевих органів влади, армії. Дані моніторингу, який проводиться з 1994 року Інститутом соціології НАН України, дають можливість простежити динаміку політичного капіталу української влади [4, с. 576, 579] (таблиці 1 і 2).

Таблиця 1

„Наскільки ви довіряєте...” (десятки заокруглено)

	Міліції			Армії		
	1994	1996	2003	1994	1996	2003
Зовсім не довіряю	30	35	30	12	15	12
Швидше не довіряю	29	25	30	12	12	16
Не можу відповісти	26	27	30	34	36	39
Швидше довіряю	10	19	10	26	24	25
Повністю довіряю	2	4	1	12	13	8

Дещо менший у порівнянні з міліцією і більший у порівнянні з армією рівень повної недовіри українців до прокуратури, судів і місцевих органів

влади.

Таблиця 2

„Наскільки ви довіряєте...” (десятки заокруглено)

	Прокуратурі		Судам		Місцевим органам влади	
	2002	2003	2002	2003	2002	2003
Зовсім не довіряю	28	26	27	26	27	25
Швидше не довіряю	27	27	27	27	28	28
Не можу відповісти	33	36	33	36	31	32
Швидше довіряю	10	9	10	10	12	14
Повністю довіряю	2	2	3	2	2	1

Показовим є ставлення до засобів масової інформації, яким 1999 року довіряв кожен четвертий респондент [5, с. 675 – 686]. При цьому виявилася загальна тенденція меншої довіри громадян до державних каналів масової комунікації у порівнянні з недержавними. Хоча, звичайно, до конкретних програм і рубрик державних ЗМІ вона може бути значно вищою. Так, у червні 2000 року в основному і повністю довіряли телевізійним новинам 73,7 % респондентів, у газет цей показник був дещо нижчим – 56,3 % [6, с. 541 – 589].

У зв'язку з цим виникає запитання: які чинники й обставини сприяють або перешкоджають довірі українців до інститутів влади? Якщо звернутися до причин, що сприяли підвищенню довіри в розвинених демократичних суспільствах, то можна назвати такі: підвищення життєвого рівня населення, успіхи ринкових реформ, розвиток конституціоналізму, швидке зростання середнього класу, розширення прав і свобод громадян.

У нас одне з найвужчих місць у цьому складі чинників – повільне зростання середнього класу, тобто самозайнятого населення, що володіє міцним матеріальним достатком і зацікавленого в стабільності існуючого стану речей. За всім комплексом ознак, такого соціального шару у нас просто немає або ж він мізерний, і тому термін Т. Заславської „серединний клас” більше відповідає реаліям сучасного українського суспільства.

Висновки

1. Інститути, що забезпечують функціонування і розвиток державної системи, можуть ефективно діяти за умови, якщо сума суспільної довіри (політичний капітал) перевищує необхідний мінімум. Якщо довіра падає нижче критичного рівня, при якому починає домінувати **недовіра**, механізми суспільного управління і регулювання пробуксовують, їх здатність ухвалювати дієві управлінські рішення мінімізується.

2. В останні кілька років рівень політичного капіталу, віра населення в українські інститути влади зменшується. Низький рівень довіри до представницьких органів влади і недовіра до влади свідчать, що парламентаризм, як головний демократичний механізм репрезентації політичних інтересів, в Україні ще не сформувався.

3. В сучасних умовах українського суспільства саме довіра (а не примус) стає визначальною умовою ефективності влади, її здатності консолідувати суспільство у вирішенні проблем його розвитку. Можна погодитися з висновком, який Б. Міцтел зробила в монографії „Довіра в сучасних суспільствах: пошук основ соціального порядку”: „Зміни в модерному соціумі роблять формування довіри одночасно і важливим, і важким” [7].

Література:

1. **Бурдье П.** Социология политики. – М., 1993. – С. 208.
2. Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг. / За ред. д. е. н. В. Ворони, д. с. н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2003. – 684 с.
3. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. Колективна монографія / Під ред. М. О. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1999.
4. Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг. / За ред. д. е. н. В. Ворони, д. с. н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2003. – Додаток – С. 545 – 672.
5. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. Колективна монографія / Під ред. М. О. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1999. – Додаток – С. 675 – 686.
6. **Ручка А. О., Костенко Н. В., Скокова Л. Г.** Мас-медіа і культура в контексті соцістальних перетворень // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. Колективна монографія / Під ред. М. О. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1999. – С. 541 – 589.
7. **Misztal B. A.** Trust in Modern Societies: the search for the bases of social order. – Cambridge (U.K.): Polity Press, 1995.